

DÜRDANƏ RƏHİMZADƏ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

rdurdana 05@gmail.com

OĞUZ DİLLƏRİNDƏ MƏNA DƏYİŞİKLİYİNƏ UĞRAMIŞ ƏRƏB ALINMALARI

Açar sözlər: ərəb alınmaları, oğuz dilləri, semantik tutum, məna dəyişikliyi.

Ключевые слова: арабские заимствования, огузские языки, семантическое сравнение, лексическое изменение.

Key words: Arabic borrowings, Oğuz languages, semantic comparison, lexical change

Ərəb istilasının bütün Yaxın Şərq ölkələri tarixinə etdiyi təsir haqqında, artıq çox yazılıb və təhlillər verilib. Məhz bu prosesin nəticəsində türk dillərinin, o cümlədən oğuz dillərinin təkibində çoxlu sayda ərəb alınmalara rast gəlinir. Verən və alan dillərin müxtəlif tipoloji quruluşa malik olduğunu nəzərə alsaq, alınmış sözlər üçün türk dilləri yad mühit sayılır. Bu baxımdan, əlbəttə yad bir mühitə düşmüş ərəb sözlərində baş verən dəyişikliklər maraqlıdır. Bu dəyişikliklər bütün səviyyələrdə özünü göstərir: fonetik, leksik, morfoloji, qrammatik. Fonetik və leksik dəyişikliklər o birilərlə müqayisədə daha intensiv olmuşdur.

Leksik dəyişikliklərdən danışarkən bir neçə aspekt diqqəti cəlb edir. Alınma sözün mənasının tamamilə dəyişməsi, qismən dəyişməsi və mənə bə dildə artıq işlənməməsi. Bu məqalədə leksik mənasını dəyişmiş sözlərdən bəhs edilir. Belə ki, bu sözlərin ərəb ədəbi dilində mənası verilmiş, hansı kökdən olduğu göstərilmiş, eləcə də oğuz dillərinnin hər birindəki mənası verilmiş və bu mənalar müqayisə edilmişdir.

Məsləhət sözü ərəb dilində “صَلَحَ” (şaləha) feilindən yaranıb. Bu feil aşağıdakı mənaları ifadə edir.

1. Yaxşı olmaq; düzgün olmaq; qaydasında olmaq
2. Yaramaq, gərəkli olmaq
3. Dindar olmaq
4. Yaxşılaşmaq [8-306]

Göründüyü kimi, adıçəkilən sözün aid olduğu feilin ifadə etdiyi mənalar arasında “məsləhət vermək” mənasına təsadüf olunmur. Eləcə də bir isim kimi “مَصْلَحَةٌ” (maşləhatun) sözü “مَفْعَلَةٌ” (məfələtun) modeli üzrə düzəlib, ərəb dilində “məsləhət” mənasını deyil, “maraq, mənəfe; xeyir, mənəfəət” mənalarını verir.

لَنْ أَبْقَ هُنَا، وَلَنْ أَسْمَحَ لَكَ بِأَنْ تُخَاطِبَنِي حَتَّى تُعْرِفَنِي بِنَفْسِكَ.

[9] إِنْ تَنْبِي لَمْ أَقْصِدْ إِلَّا مَصْلَحَتَكَ . –

(Lən əbqa hunə və lən əsməha ləkə bi'ən tuxatıbəni həttə tu'arrifəni binəfsikə. İnnəni ləm aqşid illə məsləhatukə)

– *Özünüzü təqdim etməyincə nə burda qalmaq, nə də sizinlə danışmaq istəyirəm.*

– *Bunu sizin xeyriniz üçün deyirdim.*

Ərəb dilində “məsləhət” mənasında ən çox “نَصِيحَةٌ” (naşihəton) sözü işlənir

[10]. أَلْمُحُ وَالنَّصِيحَةُ لَا يُوهَبَانِ إِلَّا عِنْدَ الطَّلَبِ (مَثَلٌ إِبْطَالِيٌّ).

(Əlmilhu vannaşihətu lə yuhəbəni illə 'indəttalabi)

Duz və nəsihət istəniləndə verilir (italyan məsəli).

Azərbaycan dilində bu sözün aşağıdakı mənaları var: 1) Necə hərəkət etmək, bir işi necə görmək haqqında təklif, göstəriş, tövsiyə. *Həkim məsləhəti, məsləhət vermək*

Sizi bir əmrdən ötrü məsləhətə çağırmışam, gərək hamam xüsusda bir məsləhət görəsini. (M.F.Axundzadə). Dünyagörmüş xanımların məsləhəti il bir dəyər tutub uşağı ona tapşırırdı. (Mir Cəlal).

Bu söz əsasında formalaşan *məsləhət görmək, məsləhət etmək, məsləhət bilmək, məsləhət qoymaq – məsləhətləşib qərara gəlmək (Bu gün anam, Həmzə və oğlanları məsləhət qoydular ki, məni Qurbana versinlər. C.Cabbarlı.), məsləhət vermək(görmək)* ifadələri işlənmişdir.

2) Hər hansı bir məsələyə dair mütəxəssisin tövsiyəsi, göstərişi, konsultasiyası. Bununla bağlı *məsləhət saati, məsləhət günü* kimi ifadələr işlənir.

Bu sözdən yaranan digər sözlər də Azərbaycan dilində işlənmişdir: *məsləhətçi, məsləhətxana, məsləhətləşmə, məsləhətli* və s.. [1- 351] Türkmən dilində bu söz *maslahat* formasında, yəni mənbə dildəki variantda daha yaxın bir fonetik variantda işlənir. Mənası təxminən Azərbaycan dili ilə eynidir.

1. Bir zat haqda belli neticə gəlmək, fikir alışmaq üçün özara keçirilyən gürrüñ, geñeş, sala. *Gısqacık maslahatdan soñ bu ikisi bir karara geldiler. (A. Govşudov, Mähri-Vepa). Garrılar ondan maslahat soramağa geldiler («Sovet Edebiyatı» Jurnalı)* 2. Bir mesələni ara alıp maslahatlaşmaqlığa bağışlanan yığnak. *Onı avçılarınıñ rayon maslahatına çağırdılar. (C. Akıyev Merğeniñ Oğlı). Mashlahatda yurdu ümsümlığe eltmek çäreleri ara alınıp maslahatlaşılpdır (SSSR tarıhı)* 3. Övüt, nesihat. *Siziñ maslahatınıñ meniñ añatdır («Sovet Edebiyatı» Jurnalı)*

Türkmən dilində bu sözdən yaranan *maslahatçı, maslahatdar maslahatlaşık, maslahatlaşıklı, maslahatlaşılmak, maslahatlaşmak, maslahatlı* kimi sözlər işlənmişdir. [5-]

Ehtimal etmək olar ki, bu sözün türkmən və Azərbaycan dilindəki mənası ərəbcədəki mənələrdən birinin, yəni “yaramaq, gərəkli olmaq” mənasının bir qədər genişlənmiş variantıdır, *məsləhət*, yəni gərəkli, yararlı fikir.

Müasir türk dilində və qaqauz dilində bu söz işlənmir. Eyni mənada hər iki dildə *danışmaq*, *danışma* sözləri işlənir.

Münaqişə ismi ərəb dilindən alınıb, dilimizdə mənə dəyişikliyinə uğramış sözlərdən sayılır. Belə ki, “تَقَشَّ” (nəqaşə) feilinin üçüncü babının – “تَأَقَّشَ” (nəqaşə) feilinin “مُفَاعَلَةٌ” (mufə‘alətun) modeli üzrə düzələn “مُنَاقَشَةٌ” (munəqaşə) məsdəri [11-315] Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ərəb dilində “münaqişə” yox, “müzakirə” mənasında işlənir.

أَعْلَنَ الرَّئِيسُ الْأَمْرِيكِيُّ دُونَالِدَ تِرَامْب أَنَّهُ سَيَلْتَقِي مَعَ زَعِيمِ كُورِيَا الشَّمَالِيَّةِ كِيم جُونغ أُون فِي الْأَسَابِيعِ الْمُقْبِلَةِ، لِمُنَاقَشَةِ مَسْأَلَةِ نَزْعِ الْأَسْلِحَةِ النَّوَوِيَّةِ فِي شِبْهِ الْجَزِيرَةِ الْكُورِيَّةِ.

(Ə‘lənər-raisul-əmrikiyyu dunəld tiramb ənnəhu səyəltəqi mə‘a zə‘imi kuriyəş-şəməliyyəti kim çunğ un fil-əsəbi‘il-muqbiləti limunəqaşəti məs‘ələti nəz‘il-əslihətin-nəvaviyyəti fi şibhil-cəzirətil-kuriyyəti) [12]

ABŞ prezidenti Donald Tramp Koreya yarımadasının nüvə silahlarından təmizlənməsi məsələsini müzakirə .etmək üçün qarşıdakı həftələrdə Şimali Koreya lideri Kim Çen Inla görüşəcəyini bildirib.

“Münaqişə” mənasında ərəb dilində ən çox işlənən sözlərdən biri “نِزَاعٌ” (nizə‘un) ismidir.

قَالَتْ مُنْظَمَةٌ "أَنْقُدُوا الْأَطْفَالَ" إِنَّ عَدَدَ الْأَطْفَالِ الَّذِينَ يَعِيشُونَ فِي مَنَاطِقِ النَّزَاعِ فِي الْوَقْتِ الْحَالِيِّ وَيُوَاجِهُونَ خَطَرَ الْمَوْتِ أَكْبَرَ مِنْهُ فِي أَيِّ وَقْتٍ مَضَى.

(Qalət munəzzamətu ənqizul-ətfələ innə ‘adədəl-ətfəlil-ləzizinə yə‘işunə fi manətiqin-nizə‘i fil-vaqtil-ħaliyyi va yuvacihunə xətaral-mauti əkbəru minhu fi eyyi vaqtin maða)[13]

“Uşaqları xilas edin!” təşkilatı hazırkı vaxtda münaqişə zonalarında yaşayan və ölüm təhlükəsi ilə üz-üzə qalan uşaqların sayının əvvəlki dövrlərlə müqayisədə çoxaldığını bildirib.

Azərbaycan dilində münaqişə sözü çəkişmə, bəhsləşmə, toqquşma, ciddi ixtilaf mənasında işlənir. Məs. *Münaqişəyə son qoymaq. Budur yeni münaqişə başlandı; Oturmaq üstə sözləri uzandı.* (A.Səhhət). Bu isimdən yaranan *münaqişəli*, *münaqişəsiz* sifətləri də işlənir.

Türk dilinin izahlı lüğətində [3-1727] bu sözün mənası Azərbaycan dilindəki mənə ilə eynidir. “Seninki mızıkçılıq etməyə kalkıyor da onun için munakaşasını yapıyoruz.” (NH) . Bu sözdən yaranan *munakaşalı* sifəti də işlənir, həmçinin, münakaşa etmək feilinin işlənməsi göstərilir. Türkçə-ruzca lüğətdə isə bu söz haqqında daha geniş məlumat verilərək iki mənası göstərilir: 1) mübahisə, diskussiya, polemika. Bundan yaranan münakaşada bulunmaq, münakaşaya dalmak, münakaşa götürməz bir hakikat (“mübahisəyə ehtiyacı olmayan” mənasında), münakaşa serbestliyi; 2) fikir

ayrılığı, mübahisə, dava. Bundan yaranan *münakaşa kapısı açmaq, münakaşalara meydan vermək* ifadələri göstərilir. [21-654]

Türkmən və Qaqauz dillərinə aid bu sözə rast gəlmədik.

Beynəlxalq sözü ərəb dilində işlənən “بَيْنَ” (beynə) ön qoşması ilə “خَلْقٌ” (xəlqun) isminin birləşməsindən yaranıb. “Arasında” mənasını verən və özündən sonra gələn sözü ziyəlik hala salan “بَيْنَ” ön qoşması ərəb dilində heç vaxt, “yaradılış; məxluq; insanlar; xalq” mənalərini verən “خَلْقٌ” sözü ilə birləşərək “beynəlxalq” mənasını yarada bilməz, çünki, adətən, ərəb dilində ön qoşmalar isimlərə qoşulub yeni bir mürəkkəb isim yarada bilməz. Bu mənanı “دَوْلَةٌ” (daulətun) isminin cəmi olan “دَوْلٌ” (duvalun) sözündən yaranmış “دَوْلِيٌّ” (duvaliyyun) nisbi sifəti ifadə edir.

دَعَا الرَّئِيسُ الْفَلَسْطِينِيَّ مُحَمَّدَ عَبَّاسَ، فِي خِطَابِ أَمَامِ مَجْلِسِ الْأَمْنِ الدَّوْلِيِّ، إِلَى إِقَامَةِ مُؤْتَمَرٍ دَوْلِيٍّ لِلسَّلَامِ فِي الشَّرْقِ الْأَوْسَطِ بِحُلُولِ مُنْتَصَفِ هَذَا الْعَامِ

(Də‘a ər-raisl-filastıniyyu maħmud ‘abbəs fi xıtabin əməmə məclisil-əmnid-duvaliyyi ilə iqaməti mu’təmərın duvaliyyin lis-sələmi fiş-şarqıl-ausatı biħululı muntaşafı həzəl-‘ami)[13]

Fələstin prezidenti Mahmud Abbas Beynəlxalq Təhlükəsizlik Şurası qarşısındakı çıxışı zamanı cari ilin ortalarında Yaxın Şərqdə beynəlxalq sülh konfransı təşkil etməyə çağırıb.

Azərbaycan dilində *beynəlxalq* sözü sifət kimi işlənir və aşağıdakı mənalrı var: 1) Xarici siyasətə, xalqlar, ölkələr arasındakı əlaqə və münasibətə aid olan. *Beynəlxalq siyasət*, beynəlxalq vəziyyət, beynəlxalq hüquq. 2) Yalnız öz xalqına deyil, bir çox başqa xalqlara da şamil və aid olan; xalqlar arsında olan; xalqlararası. *Zəhmətkeşlərin beynəlxalq həmrəyliyi. Beynəlxalq təşkilatlar. Beynəlxalq qadınlar günü.*

Türk dilində bu sözə rast gəlmədik. Eyni mənada uluslararası sözündən istifadə olunur. Türkmən dilində bu mənada halkara sözü işlənir. *Biziñ daşarı sıyasatımız halkara yağdayındakı dartğınlığı govşatmaqlığa gmnükdirilendir* (N. S. Hruşçev, *Pağtanıñ Öndürilişini Mundan Beyläk-de Artdırmak Uğrunda*). 2. *Yaşasın halkara ayallar günü-8-nci mart!* [5-576]

Qaqauz dilində bu mənada *milletarası* sözü işlənir. [24]

Beynəlmiləl sözü eynilə beynəlxalq sözü kimi ərəb dilində işlədilmir.

Azərbaycan dilində beynəlmiləl sözünün mənası belədir: Millətlər arasmda olan, bütün xalqlar tərəfindən qəbul edilmiş; beynəlxalq. *Sabira! Beynəlmiləl tədbiri-ülfət etməli!* M.Ə.Sabir. // Yalnız bir millətə, bir xalqa deyil, bütün başqa millətlərə, xalqlara aid olan, hamı millətlərin istifadə etdiyi, yaşadığı. *Bey nəlmiləl şəhər.* // Beynəlmiləlçilik ruhunda. [Mirzə Heydər:] *Beynəlmiləl tərbiyənin bərpası üçün dünya inqilabı lazımdır...* Ə.Haqqverdiyev.

Bu sözdən yaranan *beynəlmiləlçi, beynəlmiləlçilik, beynəlmiləlləşdirmə* kimi sözlər də istifadə olunur.

Türk dilinin izahlı lüğətində[2-324] bu söz köhnəlmiş söz olaraq göstərilmişdir, müasir dildə eyni mənada uluslararası sözü işlədilir.

Türkmən dilində bu mənada millətarası sözündən istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan və türkmən dillərində beynəlmiləl və beynəlxalq sözləri ayrı-ayrı anlayışlar olaraq işləndiyi halda, türk dilində hər ikisi eyni anlayışda birləşərək uluslararası sözü ilə ifadə olunur. Ehtimal etmək olar ki, beynəlxalq ifadəsi məfhum olaraq Sovet dönəminin məhsuludur. Maraqlıdır ki, Qaqauz dilinin elektron lüğətində (rus dilindən tərcümədə) beynəlxalq sözünün tərcüməsi verildiyi halda, beynəlmiləl sözünün tərcüməsi çıxmadı. Bu da beynəlxalq sözünün Sovet dönəminin məhsulu olması fikrinə bizi daha da çox yönəldir.

Mədəniyyət sözü ərəb mənşəli olsa da, müasir ərəb ədəbi dilində qeyd olunan mənada qətiyyənlə işlədilmir, əvəzində “تَقَفَاتُ” (şəqafətu) sözündən istifadə edilir.

كَمَا الرَّيْشُ يُرَيِّنُ الطَّائُوسَ كَذَلِكَ التَّقَفَاتُ تُرَيِّنُ الْإِنْسَانَ (مَثَلٌ رُوسِيٌّ).

(Kəmə-rişu yuzəyyinu-ı-tavusə kəzəlİKəş-şəqafətu tuzəyyinul-insənə)
[15] *Tovuzquşunu lələkləri, insanı mədəniyyəti bəzəyər (rus məsəli).*

Mədəniyyət sözünün kökündə mədinə (şəhər) sözü durur. Müasir ərəb ədəbi dilində (Qureyş) işlənməməsinə bəməyaraq, türklərə aid bəzi yazılı mənbələrdə bu sözə müasir Azərbaycan dilində işləndiyi mənada rast gəlinir. Ahmet Vefik Paşanın “Lehçe-i Osmani” (1876) əsərində *medeniyet* “şəhərlilik, tərəqqi” mənasında işlənməmişdir. [22]

Azərbaycan dilində *mədəniyyət* sözü isim kimi üç mənada işlənir: 1) İnsan cəmiyyətinin istehsal sahəsində, ictimai və mənəvi həyatda əldə etdiyi nailiyyətlərin məcmusu. *Maddi mədəniyyət nümunələri. Mədəniyyət sahəsində irəliləyiş.* 2) Hər hansı bir xalqın və ya sinfin müəyyən dövr əldə etdiyi belə nailiyyətlərin səviyyəsi. *Cəlil Məmmədquluzadə (Molla Nəsrəddin) Azərbaycan mədəniyyəti və maarifi tarixində tamamilə yeni və parlaq bir dövr açdı. (M.İbrahimov) // Təssərrüfat və ya zehni fəaliyyətin, hər hansı birisinin inkişaf səviyyəsi. İstehsalat mədəniyyəti. Nitq mədəniyyəti.* 3) Savadlılıq, elmilik, biliklilik. *Yazıçı mədəniyyəti // Cəmiyyətdə özünü apara bilmə; tərbiyəlilik. Hamı bir nəfərtək sakit olmuşdur; Bu da təmsildir mədəniyyətin. (S.Vurğun). // Mədəni adamın tələblərinə uyğun olan həyat şəraitinin məcmusu. Yaşayış mədəniyyəti.* Bu sözə leksik şəkilçilər artırılmaqla *mədəniyyətli, mədəniyyətsiz* sifətləri yaranır, həmçinin *mədəniyyətsizlik* ismi də mövcuddur. Türk dilində *medeniyet* sözü onun türk mənşəli qarşılığı olan *uygarlık* sözü ilə əvəz edilmişdir. Lakin bu söz də paralel olaraq işlənir. Eyni kökdən olan *medeniyətçilik, medeniyyətsiz, medeniyyətsizlik* sözləri də işlənməkdədir. Bunlarla yanaşı *medeniyeci* sözü işlənir ki, bu da “hüquq etikası dərsi verən təhsil işçisi” mənasını verir. Həmçinin “şəhərliləşmiş, inkişaf etmiş” mənasında *medeni* sözü işlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu

sözün Azərbaycan dilində olan mənalının birinin qarşılığı olaraq müasir türk dilində, həm də *kültür, kültürlü* sözləri də işlənir.

Türkmən dilində ə saiti olduğu halda bu söz e saiti ilə işlənir və türk dilində olduğu kimi bir y ilə yazılır. - *medeniyyət*: Adamzadın önümçilik, cəmgiyyətçilik və aň- düşüncelilik bilen gazanan üstünlüklerinin cemi. *Medeniyyəte ünüs bermek duyğusu Aysoltanda hiç vağıtda sönmeyärdi* (B.Kerbabayev, - *Aysoltan*). *Respublikamızda medeniyyət gülləp ösyär* (« *Pinoer*» *Jurnalı*). *Milli formalı ve sotsiolistik mazmunlu medeniyyət*. *Medeniyyət öyi- Rayon medeniyyət öyünde maslahat boldı*. Bu sözdən yaranan *medeniyyətleşmək, medeniyyətli, medeniyyətsiz, medeniyyətlilik, medeniyyətsizlik* kimi sözlər də işlənəməkdədir.

medeniyyətleşmək: Birnəmə medeniyyətli bolmaq, medeniyyətlirək bolmaq, medeniyyəti, düşünceliliği artıq başlamak, medeniyyətli bolmaq. *Onuñ özi hem üytğäpdir: Medeniyyətleşipdir, salıkatlanıpdır, gürlände- de has edepli gürləməğə endik edipdirler* («*Sovet Edebiyatı*» *Jurnalı*).

Məktub “مَكْتُوبٌ” (məktubun) sözü “كَتَبَ” (kətəbə) feilindən yaranıb. Ərəb dilində I bab feillərin ismi-məful forması (Azərbaycan dilində keçmiş zaman feili sifəti ilə üst-üstə düşür) “مَفْعُولٌ” (məf’ulun) modeli ilə düzəlir. Yəni “yazmaq” mənası verən “كَتَبَ” feilindən yaranan “مَكْتُوبٌ” sözü “məktub” deyil, “yazılmış” mənasında işlənir.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ.

(Əlləzinə yəttəbi’unər-rəsulən-nəbiyyəl-ummiyyə əlləzi yəcüdunəhu məktubən ‘ındəhum fit-taurati val-incili)[16]

O kəslər ki, əllərindəki Tövratda və İncildə (adını, vəsfini və əlamətərini) yazılmış gördükləri rəsula-ümmi (heç kəsin yanında oxuyub elm öyrənməmiş və ya məkkəli) peyğəmbərə tabe olurlar (Qurani Kərim, əl-Əraf 157).

“Məktub” mənasında ərəb dilində “رِسَالَةٌ” (risələtun) sözü işlənir.

كَمَا نَقَلَ الْوَزِيرُ رِسَالَةً تَهْنِئَةً مِنَ الرَّئِيسِ السِّيَبِيِّ لِلرَّئِيسِ الرَّوَانْدِيِّ بُولِ كَاچَامِي عَلَى تَرُوسِهِ لِاتِّحَادِ الْإِفْرِيقِيِّ لِعَامِ 2018.

(Kəmə nəqaləl-vaziru risələtə təhniətin minər-raisi əs-sisi lir-raisir-ruvandiyyi bul kəcəmi ‘alə tərə’usihi lilittiħadil-ifriqıyyi li’ami əlfeyni və şəmənıyətə ‘aşəra) [17]

Nazir, həmçinin prezident Sisinin Ruanda prezidenti Pol Kaqamenin 2018-ci il üçün Afrika İttifaqına sədr seçilməsi münasibəti ilə ona ünvanladığı təbrik məktubunu çatdırıb.

Eyni mətn daxilində “مَكْتُوبٌ” və “رِسَالَةٌ” sözlərinin yer aldığı misallar Azərbaycan dilində işlənən ərəb mənşəli “məktub” sözünün məna dəyişikliyinə uğradığını əyani şəkildə sübut edir:

وَقَفَّتِ الْيُنُورُ كَارْلِيسِل تَنْظُرُ إِلَى الرِّسَالَةِ الْمَفْتُوحَةِ بَيْنَ يَدَيْهَا. لَمْ تَكُنْ قَدْ اسْتَلَمَتْ مِثْلَ هَذِهِ الرِّسَائِلِ مِنْ قَبْلُ، وَهِيَ رِسَائِلٌ تُثِيرُ فِي الْمَرْءِ إِحْسَاسًا كَرِيهًا. كَانَتْ مَكْتُوبَةً بِحِطِّ سَيِّءٍ وَتَهْجَنَةً سَيِّئَةً وَعَلَى وَرَقٍ وَرْدِيٍّ رَخِيصٍ.

(Vaqafət ilinur kərli sl tanzuru ilər-risələtil-məftuhati beynə yədeyhə. Ləm təkun qad istələmət mişlə həzihir-rasə'ili min qablu va hiyə rasə'ilu tuşuru fil-mər'i ihsəsən kərihən. Kənət məktubətən bixatın seyyi'in va təhci'ətin seyyi'ətin va 'alə varaqın vardıyyin raxışın)[18]

Elinor Karlayl ayaq üstə əlində saxladığı açılmış məktuba baxırdı. O, adamda ikrah hissi oyadan belə məktubları əvvəllər heç vaxt almamışdı. Məktub pis xətlə və çoxlu orfoqrafik xətalara, çəhrayı rəngli ucuz kağızda yazılmışdı. Azərbaycan dilində məktub sözü “ hər hansı bir məqsədlə, yaxud bir şeyi xəbər verib bildirmək üçün yazılıb poçt və ya başqa vasitə ilə birinə göndərilən kağız” mənasında işlənir. *Məktub göndərmək. Səftərlə Tanrıverdi Qurbanın paltarını yığıdırıb götürərkən arasından yerə məktub düşdü. (A.Şaiq).* Bu sözdən yaranan məktublaşmaq feili və məktubpaylayan ismi işlənməkdədir. [1-330] Türk dilində *mektup* sözünün mənası Azərbaycan dili ilə eynidir - bir şey xəbər vermək, bir şey sormaq və ya istəmək üçün, birinə çoxunlukla posta yoluyla göndərilən, zarfa konulmuş yazılı kâğıt, name. Bu sözdən yaranan *mektupçu* - Osmanlılarda, bir rəsmi dairenin yazışlarını yönetməklə yükümlü yüksek görevli kişi; Bir il idaresinin yazışlarını yöneten görevli. Mektupçuluk -Mektupçunun görevi. mektuplaşma - Mektuplaşmaq işi. Eyni zamanda , türk dilində *mektupüstü* ifadəsi işlənir ki, bu da “ məktubun gedəcəyi ünvan” mənasındadır. [2-1647]Türkmən dilinə aid lüğətlərdə məktub sözünə rast gəlmədik, bu mənada *xat* sözündən istifadə olunur.[23-490] Məktəb Türkmən dilinin izahlı lüğətində bu sözün izahı belə verilir: mekdep - I-IV klasların bilimini beryän mekdep.*Mähricamala sekiz yaşına yetende başlanğıç mekdebe girdi*(A. Govşudov, *Saylanan Eserler*). Dolı däl orta mekdep - umumi bilim beryän (onyillik) onbiryllik mekdep.

Qeyd edək ki, bir çox ərəb alınmalarında olduğu kimi bu söz də türkmən dilində mövcud olan ə saiti ilə deyil, e saiti ilə yazılır. Mənası isə, göründüyü kimi Azərbaycan dilindən müəyyən qədər fərqlənir, yəni ancaq ibtidai məktəbi nəzərdə tutur. Türk dilinin İzahlı lüğətində mektep sözünün tərcüməsi okul verilmişdir, lakin bu söz ümumişlək leksikadan çıxmaq üzrədir və artıq köhnəlmiş sözə çevrilməkdədir. Bu sözlə bağlı bir mox ifadələr işlənir - mektep çocuğu - öğrenci, okul çocuğu; mektep görmemiş - okula gitmemiş, kaba, saygısız; mektep kaçağı -okul kaçağı; mektep medrese görmüş – okumuş; mektepli - Okula giden (kimse), öğrenci. Türk dilində bu sözə bir çoxatalar sözlərində də rast gəlinir. *Mektepten çıkan eşek Marsuvan'dan çıkmaz - yüksek öğrenim yapmışolsalar bile bazılarıhiç eğitilmemişgibi davranabilirler.* Həm türk, həm də Azərbaycan dilində bu sözdən –li leksik şəkilçisi vasitəsi ilə *məktəbli*(az) , *mektepli* (türk) sözləri yaranmışdır. Türk dilinin etimoloji lüğətində bu sözün ilk təsbit olunduğu

mənbə kimi Aşıq Paşa Qəribnaməsi göstərilir. *Ger virürsen san; ata ya mektebe ... (1330)*

Məlum olduğu kimi bu sözün kökü ərəbcədə yazmaq mənasında olan *katəbə* feilindəndir. Türk dillərində, o cümlədən oğuz dillərində bu sözlə eyni kökdən olan çox sayda söz vardır; *məktub, kitab, katib, kitabə, katibə və s.* Qiyabi sözü “غيب” köklü “غَابَ” (ğabə) boş feildən yaranıb, (qeyb oldu, yox oldu” mənasında) “غِيَابِي” (ğiyəbiyyun) (“qeyb olma, hazır olmama, yoxluq” mənasında) şəklində lüğətlərdə [6-576] yer alsada, qeyd olunan mənəni ərəb dilində ifadə etmək üçün “مُرَاسَلَةٌ” (murasələtun) sözündən istifadə edilir.

التَّعْلِيمُ عَنِ بُعْدٍ أَوْ الدَّرَاسَةُ بِالْمُرَاسَلَةِ أَوْ الدَّرَاسَةُ مِنْ خِلَالِ الْإِنْتَرْنِتِ كُلُّهَا مُصْطَلَحَاتٌ لِلسُّلُوبِ

(Ət-tə‘limu ‘an bu‘din au əd-Dirasətu min xiləlil-intirnit kulluhə muştələhatun dirasətu bilmurasələti au əd-dirasətu min xiləlil-intirnit kulluhə muştələhatun liuslubin tə‘limiyyin vəhidin va huva bilinciliziyəti distans löniq)

Uzaqdan təhsil və ya qiyabi təhsil, yaxud da internet vasitəsi ilə təhsil – bütün bunlar bir təlim formasını ifadə edən məfhumlardır ki, qeyd olunan formaya da ingilis dilində “distant təhsil” deyirlər.

Azərbaycan dilində qiyabi sözü iki mənada işlənir: 1) İşə münasibəti olan şəxsin özü olmadığı və iştirak etmədiyi halda baş verən, görülən. *Qiyabi mühakimə. Qiyabi tanışlıq.* 2) Mühazirələri müntəzəm dinləmədən, müəllimlə birbaşa canlı əlaqə olmadada, məktublaşma vasitəsilə təhsil almaüsulu ilə əlaqədar olan. *Qiyabi təhsil. Qiyabi pedoqoji institut.* Azərbaycan dilində -çi leksik şəkilçi vasitəsilə bu sözdən *qiyabi təhsil alan (tələbə)* mənasında *qiyabiçi* sözü işlənir.

Türk dilində *ğiyabî* (bir kimse) sözü Azərbaycan dili ilə, demək olar ki, eyni mənəni işlənir. *Bulunmadığısırada yapılan, verilen. Uzaktan, görüşmeden (olan).* Bu sözdən yaranan digər sözlər də işlənməkdədir. *Giyaben* - Kendi yokken, ortada olmaksızın; Adını, sözünü başkalarından duyaraq, görmeden. *Giyabında* - Kendi yokken, arkasından.. *ğiyabî hüküm* - Kendi yokken arkasından verilen hüküm. *Giyap* - Yokluk, bulunmama, yitiklik; *giyap kararı* - Duruşmaya gelmemenin yaptırımı. *Giybet* - Çekiştirme, yerme, kötuleme *Giybet etmek* - çekiştirmek, yerme. *Giybetçi* - Çekiştirici, kovcu. [2-945]

Türkmən dilində bu sözə rast gəlmədik.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 3-cü cild, Bakı 2006
2. Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2011
3. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I Ankara 1991
4. İ.Z.Eyüboğlu. Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. İstanbul 2004.

5. Türkmen Dilinin Sözlüğü. Aşgabat 1962. (Elektron)
6. X.K.Баранов. Большой арабско-русский словарь, Москва 2002, том 2, стр. 576
7. Туркменско-русский словарь. Москва 1968.
8. А.С. Юшманов. Большой арабско-русский словарь, Москва, ООО «Дом Славянской книги», 2010, стр. 306-307
9. 1970. فرانز كافكا، المحاكمة، ص. 8، مطابع الأهرام التجارية
10. <https://www.kalam.net/النصيحة/>
11. С.А.Кузьмин. Учебник арабского языка. Москва, Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001, стр. 315
12. ترامب: سألتني مع كيم جونج أون في الأسابيع المقبلة. ترامب-لن يحدث-اجتماع-مع-كيم-إذا-لم-يبدو-مثمرًا--<https://arabic.rt.com/world/939186> لنا
13. منظمة لحماية الطفولة: عدد الأطفال الذين يعيشون في مناطق نزاع أكبر فبراير/ شباط 2018 من أي وقت مضى، 15
14. عباس يدعو إلى مؤتمر دولي للسلام في الشرق الأوسط منتصف هذا العام، 20 فبراير/ شباط 2018
15. <http://www.bbc.com/arabic/world-43074193>
16. القرآن الكريم، سورة الأعراف، الآية 157
17. <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/643077.aspx> قابيل: منطقة التجارة الحرة القارية خطوة للسوق الإفريقية المشتركة،
18. أغاثا كريستي، السرو الحزين، ص.13، الأجيال للترجمة والنشر، الرياض 2012
20. <http://www.proffg.com/?p=653> التعليم عن بعد (بالمراسلة)،
21. Турецко-русский словарь 1977
22. Türkçe Etimolojik Sözlük (online)
23. Русско-туркменский словарь 1956
24. <http://sozluk.gagauz.in>

Д.Рагимзаде

Арабские заимствования изъенившие свое значение в огузских языках Резюме

Азербайджанский язык, как и другие тюркские языки, в том числе и Огузские, обогащала свой лексический состав, в основном арабскими заимствованиями, так как наряду с другими странами Ближнего Востока оказалась под воздействием Арабского нашествия. Если учесть разность типологических систем заимствующего и отдающего

языков, вызывает большой интерес произошедшие изменения в этих словах. Эти изменения наблюдаются в разных аспектах, но в основном это происходит в лексическом и фонетическом направлениях. Особенный интерес вызывают лексические изменения, так как некоторые слова изменились в значении полностью, некоторые частично, некоторые потеряли употребляемость в современном арабском языке, но активны в тюркских языках. В этой статье рассматриваются некоторые из тех слов, которые изменились в значении. Также даются значения этих слов в арабском языке, которые сравниваются с другими огузскими языками.

D.Rahimzada

Distorted Arabic Loanwords in Oghuz Turkic Languages Summary

Like other Turkic languages, including the Oghuz subbranch, the Azerbaijani language, profoundly influenced by the Arab invasion of the Middle East and Eastern Europe, has enriched its vocabulary through lexical borrowings (loanwords) from Arabic. Taking into account the fact that the structure of the donor language is completely different from the recipient language, the distortion of borrowings from their primary meanings in an alien environment is of interest. These adaptations had taken place in different aspects, essentially in lexical and phonetic directions. The lexical distortion is of particular interest. Because some words have completely changed their meanings, some have changed partially, some have lost their functionality in the modern Arabic language, but still used in Turkic language. This article provides the list of some of loanwords that have changed their meanings. The meanings of these words in Arabic have been shown, with comparisons made in their meanings in Oghuz Turkish languages.

Rəyçi: Reyahan Mədətova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent